

בעדה החינוך וההוראה

ד"ר יחזקאל מרק / יים

בין עגנון לביאליק

עיונים בספור "על השחיטה" לש"י עגנון

במקום הקדמה

אפתח את מאמרי בוידוי אישי. פעמים רבות נתקלתי בתגובות של חוסר אימון ותמיהה כאשר אמרתי לדבר על הספור "על השחיטה" של ש"י עגנון, שהיתה מלווה בדרך כלל בהערה מתקנת בענווה: אתה מתכוון ודאי לשר "על השחיטה" של ביאליק.² לא, נהגתי להשיב. אני מתכוון למה שאמרתי, אני מתכוון לספור "על השחיטה" של ש"י עגנון. העובדה שעגנון קרא לספור זה בשם "על השחיטה" וכן העובדה שעגנון נהג עפ"ר להגיב על תופעות שונות ע"י ספור ולא ע"י מאמר,³ עוררה בי את הרצון לבדוק אם ספור זה איננו תגובה של עגנון ליצירות ביאליק "על השחיטה"⁴ ו"בעיר ההרגה".⁵

העובדה שיחסים ידידותיים היו קיימים בין עגנון לביאליק גם היא ידועה, ואינה טעונה הוכחה, וייתכן מאד שעובדה זו השפיעה על עגנון למתן את תגובתו על היצירות הנ"ל, ובמקום תגובה סאטירית עוקצנית קבלנו תגובה אגדית-עממית.

גם הרמיון הרב שברקע ההסטורי של שלוש היצירות הנ"ל מצד אחד, והניגוד שבתגובות שני היוצרים הנ"ל כפי שהן מובעות ביצירותיהם מצד אחר, מעוררים ענין מיוחד וסקרנות טבעית ביחס לביסוסה של ההנחה הנ"ל.

אני מרשה לעצמי להעיר הערה-הארה אחת נוספת. גם ביאליק וגם עגנון ינקו במיטבם ובמירבם ממקורותינו הגלויים והגנוזים, מן הנגלה ומן הנסתר. שניהם היו בעלי רקע יהודי-דתני-למדני מובהק. אך שניהם הושפעו גם כן מן העולם הסובב אותם; וכאן מתחיל להתבלט הבדל יסודי ביניהם והוא, שביאליק עזב למעשה את המסורת היהודית, נתלש מתוכה לצמיתות ולא הצליח לשוב ולהשתרש בה, אף לא כלפי הוץ, — (ארגון "ענג שבת" וכד', כנוס האגדות והמדרשים וקירובם ללב העם הפשוט וכד', אין בהם כדי להחשיבם לכדי שיבה של ממש ליהדות) ואילו עגנון אם כי עבר תהליך דומה, נדמה שהוא נתלש (אם מותר להשתמש במונח זה לגבי עגנון) רק באופן זמני. הוא הגיע עד הסף אך לא

1. הספור "על השחיטה" מאת ש"י עגנון פורסם לראשונה בקובץ ספורים בשם "ספורי-אגדות" ב"אחדות עבודה" 5-6 מרס-אפריל 1931 עמ' 428-435. אחר-כך — בכל ספוריו כרך 6, 1935 ועוד, ובכל ספוריו (מהדורה שנייה) כרך שני, 1953, עמ' שע"א-שע"ג.

2. השיר "על השחיטה" מאת ח"נ ביאליק, אייר תרס"ג. כל שירי ח"נ ביאליק הוצאת דביר ת"א, עמ' קנ"ח-קנ"ט.

3. א. משולם טוכנר, פשר עגנון, הוצאת אגודת הסופרים בישראל, ליד הוצאת מסדה בע"מ, עמ' 200-201 ועוד.

4. ראה ספרו של ד' כנעני, "ש"י עגנון בע"פ" בהוצאת הקבוץ המאוחד, תשל"ב. ידידי יוסף הלוי העיר את תשומת לבי לעובדה שיש עמו מחקר על הנושא: מקורות "על השחיטה", וכי הגיע גם אל שירים באותו נושא שנכתבו זמן ניכר אחרי פטירת ביאליק. מתוך אחד מהם, של המשורר אהרן צייטלין, אביא כלשונו בסוף מאמרי זה, שורות אחדות בלבד.

5. "בעיר ההרגה" מאת ביאליק, תמוז-תשרי תרס"ה, כל שירי ח"נ ביאליק, הוצאת דביר, ת"א, עמ' שס"ד-שע"ה.

עולות של
כתי הדתי
המקצועי
ירחי מחד
ללית, היה
ת המורים
גון לשתוף
ז הם יחד
את חותמו
— הפועל-
באחריות
מו.
ה המיוחד
וריו שגדלו
יות חמ"ד
בם ולמח-
אלית, את
זו גם ספר
ת, המאב-
י במולדת.
דות חנוך,
נדך וחלקם
והצלחתם
ספרותית
יתר לבקש,
עות, ספרי
י עבודתם
ורה הדתי
בה ואנשי
נות בשדה
גואלמן

עברו, אולי אף עברו, אך לזמן קצר בלבד; על כן מסוגל היה עגנון לשוב אל מקורו ולהשתלב מחדש ביהדות המסורתית ואף התרדית, ואין ספק שעובדה זו חשובה ביותר להבנת יצירתו זו ואף להבנת כלל יצירתו.

דרך אגב, נדמה לי, שאין כלל מקום לשאלה האם עגנון היה סופר דתי אם לאו, שכן כולנו מסכימים שכתובתו של סופר מושפעת השפעה בלתי מוגבלת ע"י התת-מודע, כך שיתכן מאד שעגנון עצמו לא היה מודע, בשעת הכתיבה, למשמעות או למשמעות העשויות או העוללות להשתמע משורה זו או אחרת, מצרופ לשוני זה או אחר או מיצירה זו או אחרת, ואם כי יש חשיבות רבה ביותר לביוגרפיה של המספר, בכל זאת המבקר — כמו השופט — אינו דן אלא ע"פ מה שענינו רואות, כלומר ע"פ היצירה המונחת לפניו.

בדברי הבאים אשתדל להבהיר, בין השאר, מהי האוירה המיוחדת השוררת ביצירות אלה — בין אם היא נוצרה בכוונת מכוון ובמודעות מלאה, ובין אם היא נוצרה רק דרך אגב ומתוך אמנותו הטהורה, התת מודעת של האמן, בבהינתן כי שרית עם שר השירה ועם אנשים ותוכל.

„על השחיטה“ לש״י עגנון

גם בספור זה, כברבים מספוריו של ש״י עגנון, ישנה מזיגה מופלאה בין המופלא-האגדי ובין המציאותי-הסטורי-אלי. היסוד ההסטורי של הספור הזה נעוץ בימים הטרגיים של גזרות ת״ת ות״ט בהם נהרגו ונשחטו עם רב מישראל על קדוש השם. פרט זה של גזרות ת״ת ות״ט מוזכר בספור אומנם, כאילו כבדרך אגב, — ועגנון מקדיש לו מספר משפטים בלבד — ואעפ״כ עקרי הרעיונות שבספור מוליכים אליו ומתפתחים ממנו.

עצם שמו של הספור „על השחיטה“ מעורר אסוציאציות המסוגלות להקפיא את דמו של כל קורא ולהעביר צמרמורת בגופם של יודעי תולדות ישראל, שכן אין בשם הספור הגבלה מסויימת, ואף אין בו שום רמז לתקופה שבה הוא עוסק.

אכן, יש ניגוד חריף בין שם הספור ובין הפתיחה. ולא רק זאת, לא רק בין שם הספור ובין הפתיחה קיים הניגוד הזה אלא בינו ובין כל החלק הראשון.

בכל החלק הראשון, החל בשורה הראשונה, מעביר עגנון לפני עינינו, כבמטה קסם, עולם קסום שבו חיה משפחה חרדית, אלמנה ובניה, בעלת אמונה תמימה בבורא העולם, שאין לה ספק בקיומו ובהשגחתו על עולמו זה.

אך לפני שנמשיך בניתוחה של היצירה נביא כאן את תמציתה:

ספור המעשה

אלמנה אחת שהשאיר לה בעלה בית מלא יתומים, מחנכת את ילדיה לתורה וליראה, למרות שהיא יכולה לפרנס אותם רק מחלבה של העז, שגם אותה השאיר לה בעלה.

בשעת פרעות ת״ת ות״ט בהנהגתו של הצורך המילניצקי ימח שמו נהרגים כל תושביה היהודיים של העיירה ורק האלמנה ובניה נצלים בנס, בזכות שחיטתה של העז בברכת על השחיטה (מכאן שם הספור).

לאחר שוך הפרעות, חוזרים יהודים לעיירה וקובעים את ביתה של האלמנה ובניה, לבית התפלה של הקהלה.

מבחינת מבנהו אפשר לחלק את הספור, למרות היותו כה קצר, לשלושה חלקים עקריים: חלק א' המתאר תאור אגדי מופלא את חייהם של האלמנה ובניה המתפרנסים מחלבה של עז.

חלק ב' המתאר תאור ר' של האלמנה ובניה להצלתה הנסיית חלק ג' המתאר תאור ר' הפרעות, על כל

אסוציאציות ומוטיבים כל חלק וחלק עשיר כולו כפוג ריחה של אגז ועשירת הדמיון של הקו הספור מתחיל במלי

הקצרים העממיים-האגדי האלמנה ויתומיה מתפרנ אלוקים חיים⁶. הם אף ל לה הבטחות הקשורות ל...אף הם היו מנחמים או משיח צדקנו במהרה בין אבל לעתיד לבוא עתידה ואף אם ימצא מי ש ואמונה, אף הוא יסכים ו אידילית וקסומה, ואם ו שהתינוקות עומדים ללכו כח לכל העולמות הוא י הוא...⁸ (ההדגשה שלי י האמן מוסיף אלמנטי העז, כאשר הם „...מברכ לפי דרכה...“ (עמ' שעא' היו מספרים לה כל מיני דובים בקרניהם,⁹ ומעשה והיו בודים מלבם כל מי חלב מעז משמש בספור של אותה אלמנה מנשי ו העז מתגלה גם בהנ

6. ש״י עגנון, כל ספוריו.
7. שם שם שם
8. שם שם שם
9. „ר' חנינא בן דוסא הו דובי ואי לא כל חדא ו ובתרגום עברי: ר' חנ הן, יאכלו אותן דוביו אחת דב בקרניה.“ (ת
10. ש״י עגנון, כל ספוריו
11. מלכים ב' ד' 1—7.

חלק ב' המתאר תאור ריאליסטי, את גזרות ופרעות ת"ח ות"ט מחד גיסא, ואת דרך הצלתה של האלמנה ובניה בדרך נס מאידך גיסא. (אם כי גם כאן הוא נותן תאור ריאלי להצלתה הנסיית של המשפחה הזאת).

חלק ג' המתאר תאור ריאליסטי תמציתי את דרך התחדשותם של חיי קהלה בישראל, אחרי הפרעות, על כל הקשור לכך ועל כל המשתמע מכך.

אסוציאציות ומוטיבים

כל חלק וחלק עשיר ברמזי לשון וברמזי רעיונות למקורותינו ולתולדות עמנו. והספור כולו כפוג ריחה של אגדה קסומה ועתיקת יומין הפונה אל כל פנה בנפשו ספוגת המקורות ועשירת הדמיון של הקורא העברי.

הספור מתחיל במלים: "מעשה באלמנה אחת..." סגנון פתיחה אהוב על עגנון בספוריו הקצרים העממיים-האגדיים, "המעשיות". בהמשך הספור אנו קוראים על אידיליה ממש. האלמנה ויתומיה מתפרנסים מחלבה של העז, היתומים, "הולכים לבית-הספר ללמוד דברי אלוקים חיים"⁶. הם אף יוצאים עם העז לחיק הטבע, מספרים לה ספורים נפלאים ומבטיחים לה הבטחות הקשורות למשיח ולארץ ישראל ולטבע של הטבע לעתיד לבוא,

"...ואף הם היו מנחמים אותה ומפייסים אותה ומבטיחים הבטחה גדולה לעתיד לבוא שכשיבוא משיח צדקנו במהרה בימינו יקחו אותה עמהם לארץ ישראל ויאכילוה חרובים בלא מנין... אבל לעתיד לבוא עתידה את לאכול פירות שמברכים עליהם בורא פרי העץ..."⁷

ואף אם ימצא מי שיאמר שיש כאן, בשורות אלו ובאחרות, יותר אירוניא מאשר תמימות ואמונה, אף הוא יסכים (עם כותב שורות אלה), שהאווירה הכללית של החלק הראשון היא אידילית וקסומה, ואם תרצו אף נסיית, שכן עגנון מספר לנו שבכל "יום ויום בשעה שהתינוקות עומדים ללכת לבית הספר אמם נותנת להם כוס חלב ואומרת להם, בני מי שנותן כח לכל העולמות הוא יתן לכם כח וגבורה ללמוד תורה ולעמוד בתפקידו של הקדוש ברוך הוא..."⁸ (ההדגשה שלי י"מ)

האמן מוסיף אלמנטים אגדיים-עממיים בתאור היחסים המתפתחים בין בני האלמנה ובין העז, כאשר הם "...מברכים שהכל נהיה בדברו..." מגענעת להם העז בראשה "...ועונה אמן לפי דרכה..." ("עמ' שעא') וכדי לחזק את האווירה האגדית הזאת מספר לנו המספר שהבנים היו מספרים לה כל מיני מעשיות נאות, כגון מעשה העזים של ר' חנינא בן דוסא שהביאו דובים בקרניהם,⁹ ומעשה העז שהיתה לה מערה אחת שהיתה הולכת בה לארץ ישראל...¹⁰ והיו בודים מלבם כל מיני דברים שמשמחים את הלב, כדי לשמח לבה של אותה העז..." חלב מעז משמש בספור זה, מקור הפרנסה של המשפחה, כפי שהשמן שמש מקור לפרנסתה של אותה אלמנה מנשי בני הנביאים שפנתה לעזרתו של אלישע הנביא.¹¹

העז מתגלה גם בהמשך הספור כדמות בעלת רגש ובעלת הבנה, כמעט אנושית, כלפי

6. ש"י עגנון, כל ספוריו, הוצאת שוקן ירושלים-ת"א, תשי"ז כרך אלו ואלו עמ' שע"א.

7. שם שם עמ' שע"א.

8. שם שם עמ' שע"א-שע"ב.

9. "ר' חנינא בן דוסא הוה ליה הנך עיזי, אמרו ליה קא מפסדן עיזך. אמר אי קא מפסדא ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו. לאורתי אייתי כל חדא דובא בקרנייהו. ובתרגום עברי: ר' חנינא בן דוסא היו לו עזים. אמרו לו: עיזך מזיקות. אמר להם: אם מזיקות הן, יאכלו אותן דובים ואם לא — כל אחת ואחת תביא לערב דב בקרניה. לערב הביאה כל אחת דב בקרניה." (תענית כה).

10. ש"י עגנון, כל ספוריו, אלו ואלו, "מעשה העז" עמ' שע"ג-שע"ו.

11. מלכים ב' ד' 7-1.

עגנון לשוב אל מקורו יבדה זו חשובה ביותר

זופר דתי אם לאו, שכן י התת-מודע, כך שיתכן משמעויות העשויות או או מיצירה זו או אחרת. זבקר — כמו השופט — לפניו.

יחדת השוררת ביצירות זיא נוצרה רק דרך אגב שר השירה ועם אנשים

לאה בין המופלא-האגדי ון בימים הטרגיים של מ.

כבדרך אגב, — ועגנון שבספור מוליכים אליו

ות להקפיא את דמו של אין בשם הספור הגבלה

, לא רק בין שם הספור

י עינינו, כבמטה קסם, תמימה בבוא העולם.

ילדיה לתורה וליראה, זאיר לה בעלה.

עמו נהרגים כל תושביה תה של העז בברכת על

ול האלמנה ובניה, לבית

ישלושה חלקים עקריים: זפרנסים מחלבה של עז.

בני האלמנה. וזאת בתגובה ליחסם המיוחד של בני האלמנה אל העז. כל האווירה בחלק זה של הספור היא כאמור אנדית נסיית.

מוכן שאין להתעלם גם מן העובדה שאותם פרטים בספור שרומזים על הדרך הנסיית שבה התקיימה האלמנה ובניה, ניתן לפרשם גם אחרת. אם נרצה דווקא לדקדק, כפי שרומז פרופ' דב סדן במקום אחר¹² בקשר לדרכי הפענוח של יצירות עגנון, הרי שנוכל לאמר גם כאן. נסיית כן, אך לאו דוקא. המספר נקט כאן לשון משל, ולמעשה ייתכן שהאלמנה מכרה תוצרת הלב והיא ובניה התפרנסו מכך והיו אסירי תודה לבורא עולם על חסדו עמם, כי רב הוא גם כך. ומובן, גם כן, שכל זה בהשגחתו הפרטית, כמאמר חז"ל, "מאן דיהיב חיי יחיב מזוני", או כפי שהבאנו לעיל את דברי האלמנה בלשון ימינו. מכל מקום אין צל של צל, או צל של עננה על האושר השורר בבית האלמנה למרות היותה אלמנה וענייה. אך לא רק בביתה. אלא בכל היקום. הקורא נשבה בקסם האווירה השלווה והאידיאלית של הספור עד שחל המפנה. המפנה איננו צפוי והוא בא על הקורא בחטף. אולי באותה פתאומיות שבה הוא בא על היהודים באותה תקופה קשה ואכזרית. והמפנה גם הוא תוצאה של ההשגחה הפרטית בין אם נרצה בכך ובין אם לאו. המפנה איננו מתואר ע"י המספר כחוכחה של חוסר צדק בעולם או של אי מציאות אלוהית בשמים חלילה. — כפי שמתואר הפוגרום אצל ביאליק המגיב עליו בצורה חריפה ביותר בשתי היצירות "על השחיטה", ו"בעיר ההרבה" — אלא גזירה שנגזרה "...וכשגברו העוונות והמנא ליצול ונגזר על גלויות ישראל שברוסיה ובפולין ובאוקריינא ובליטא שיאבדו חס ושלום מן העולם, בא חמ"ל הצורר ימח שמו עם כל קלגסיו הארורים לעירה של אותה אלמנה והחריבו את כל העיר והרסו את כל הבתים והרגו את כל היהודים ועשו שממה גדולה בעיר"¹³.

גם בתיאור זה מתגלה האכזריות הבלתי אנושית של המרצחים בראשותו של חמילניצקי ימח שמו, הרוצחים ללא חמלה אנשים נשים וטף. אך אין כאן ולו רמז קל שבקלים להתרסה כלפי מעלה, לא מצדו של המספר ולא מצדן של הדמויות המתוארות בספור. להיפך, יש כאן מעין צידוק הדין וקבלת ייסורים באהבה. צדוק הדין, כניעה לרצון הבורא והשלמה עם הגרוע ביותר, מאפיין את הקטע הזה. ושוב בניגוד גמור להתקוממות שבדברי המשורר בשתי יצירותיו הנ"ל של ביאליק, בהן הוא מתריס כלפי מעלה, משפיל את אחיו בני עמו, תוך התעלמות גמורה מן המציאות שבה הם חיו יום יום. בולטת כאן, ביצירתו של עגנון, האמונה התמימה שהגזירה היתה תוצאה בלתי נמנעת של העוונות. ואין המספר מבחין בין עוונות שבין אדם למקום או בין אדם לחברו, "...כשגברו העוונות..."

עיון מעמיק בחלק ב' של הספור המתאר, בצורה מפורטת יחסית, את הפוגרום שערכו קלגסיו של חמ"ל הצורר ימח שמו בתושביה היהודיים של העיירה — יגלה לנו את גדולתו של האמן ששלב בתוכו הרבה מוטיבים תנ"כיים ותלמודיים-מדרשיים, המעוררים אסוציאציות הקשורות בתולדות האומה עד לאביה הראשון, עד לאברהם אבינו ע"ה. "...כשראתה האלמנה שהשוללים קרובים לבוא לביתה, נתנה סכינים של שחיטה ביד כל אחד ואחד מבניה ואמרה, כשיבואו הארורים ויכופו אתכם לעבור על מצוות התורה, כל אחד ואחד מכם יטול סכינו וישחוט את עצמו על קדושת השם ולא יעבור חס ושלום על מצוה אחת ממצוות התורה. אף היא נטלה סכין ועמדה על גביהם, שמא יבחרו חיים של בושה וכלימה ויכפרו חס ושלום באלקי ישראל מיד תהרוג אותם..."¹⁴ לכאורה פרט היסטורי פעוט על גבורתה של אם יהודיה ותאור גדול אמונתה ונכונותה לקיים מצוות קדוש השם, אולם בעיון שני ישנם

12) סדן, דב, על ש"י עגנון, הוצאת הקבוץ המאוחד.

13) ש"י עגנון, כל ספוריו, אלו ואלו, עמ' שע"ב.

14) שם שם שם.

כאן מספר ניכר של ו
דמיון רב ביותר יש
אברהם אבינו — האל
מזבח ע"י האב, שחיט
האלמנה. "נטלו הבחו
שואלים שאלות, אינם
מראש. אין ספק שהכ
ארבעים הלוחמים (וה
את עצמם ולא להתמס
במצדה בשנת שבעים
בידי הרומאים הנצח
ושבעת בניה.¹⁷ שגם
גבורים. ויותר מכך, ו
הרבה יותר קרובה אל
בתולדות היהודים בני
אשה אחת את ארבע
מתחת לתיבה והיא גו
ותזבחהו לאל-הי. אלו
מגנצא יש תיאור, כי
הדלת ולא יספיקו לג
הצלבנים פשטו לאסון
לך לעג היסטורי גדו
יהודים בזמן החדש ש
עם הכסף קונים בכנ

הבאתי את הקט
לעקדה, לחנה ושבעו
הצלבנים ובתקופות י
פסיכולוגיה-חברתי את
באותם הדורות, ובעו
הוריאציה של מו
חיזוק נוסף מן המעש
חז"ל אודות האיל ש

15) יוסף בן-מתתיהו, ו

16) שם שם שם.

17) מעשה במרים (נ

הראשון לפני הקי

(שמות כ' ב'; דבו

השביעי, קטן שבו

אצל אברהם אביך

עקדתי שבעה מונ

18) ח"ה בן-ששון, פר

19) שם שם שם

עז. כל האווירה בחלק זה

רומזים על הדרך הנסיית דווקא לדקדק, כפי שרומז נון, הרי שנוכל לאמר גם זה ייתכן שהאלמנה מכרה עולם על חסדו עמהם, כי זר חז"ל "מאן דיהיב חיי נה. מכל מקום אין צל של זאלמנה וענייה. אך לא רק ידילית של הספור עד שחל ה פתאומיות שבה הוא בא של ההשגחה הפרטית, בין יכחה של חוסר צדק בעולם ש אצל ביאליק המגיב עליו נה" — אלא גזירה שנגזרה רוסיה ובפולין ובאוקריינא זו עם כל קלגסיו הארורים תים והרגו את כל היהודים

ם בראשותו של חמילניצקי ו רמז קל שבקלים להתרסה זוארות בספור. להיפך, יש לרצון הבורא והשלמה עם זקוממות שבדברי המשורר משפיל את אחיו בני עמו. ת כאן, ביצירתו של עגנון, ות. ואין המספר מבחין בין ו..."

יחסית, את הפוגרום שערכו ירה — יגלה לנו את גדולתו ירשיים, המעוררים אסוציאציה הם אבינו ע"ה.כשראתה זה ביד כל אחד ואחד מבניה זה, כל אחד ואחד מכם יטול לום על מצוה אחת ממצוות ים של בוששה וכלימה ויכפרו יסטורי פעוט על גבורתה של השם, אולם בעיון שני ישנם

כאן מספר ניכר של רמזים שימצאו מושלמים בחלקם ע"י רמזים נוספים שבקטעים הבאים. דמיון רב ביותר יש כאן למצב המתואר בעקידת יצחק בשנוי הגבורים הראשיים. במקום אברהם אבינו — האלמנה, במקום יצחק הבן היחיד — בית מלא יתומים, במקום עקידה על מזבח ע"י האב, שחיטה עצמית ע"י כל אחד ואחד מהם בהשגחתה ופקוחה הצמוד של האם-האלמנה. "נטלו הבחורים את סכיניהם בידיהם ועמדו לקדש שם שמיים..." הבחורים אינם שואלים שאלות, אינם מתריסים כלפי מעלה, ואף אינם מתכוונים למלחמה שסופה היה צפוי מראש. אין ספק שהסיטואציה המתוארת כאן מזכירה את ספורו של יוסף בן מתתיהו על ארבעים הלוחמים (והוא עמהם) שנלכדו במערה, אחרי נפילת יודפת, ואשר החליטו לשחוט את עצמם ולא להתמסר חיים בידי הרומאים¹⁵ וגם את תיאור השחיטה הקולקטיבית שאירעה במצדה בשנת שבעים ושלוש לספירה כאשר חששו שמא יפול מי שהוא מגבורי המצודה הי בידי הרומאים הנצחים.¹⁶ אפיוודה זו מזכירה בלי ספק גם את הספור הידוע על חנה ושבעת בניה,¹⁷ שגם בו עודדה האם את בניה לקדש שם שמים והם קידשוהו ע"י מות גבורים. ויותר מכך, היא גם מזכירה אפיוודה מרגשת עם סוף הרבה יותר טרגי, מתקופה הרבה יותר קרובה אלינו, מתקופת הצלבנים אותה מביא פרופ' ח"ה בן-ששון בספרו "פרקים בתולדות היהודים בימי הביניים"¹⁸ ואלה דבריו: "...בפרשת מגנצא מתואר כיצד שוחטת אשה אחת את ארבעת ילדיה בתוך ארמונו של הבישוף ממגנצא. הילד האחרון מסתתר מתחת לתיבה והיא גוררת אותו ברגליו להוציאו ואומרת לו: גם עליך לא אחוס ולא ארחם, ותזבחהו לאל-הי. אלא שבשעת השחיטה היו מתעלים בכל נפשם ובכל מאודם. באותה פרשת מגנצא יש תיאור, כי הנה פרצו הצלבנים לחצר וליהודים נדמה שעוד מעט הם פורצים את הדלת ולא יספיקו לגמור את השחיטה. מה עשו? זרקו מבעד לחלונות את כספם לצלבנים. הצלבנים פשטו לאסוף את המטבעות, ובינתיים קנו להם היהודים זמן לשחוט את ילדיהם. אין לך לעג היסטורי גדול מזה גם לתפיסה הנוצרית של ימי הביניים גם לתפיסתם של כמה יהודים בזמן החדש של דמותו של היהודי בימי הביניים מאשר מומנט זה, כאשר היהודים — עם הכסף קונים בכספם שהות לשחוט עצמם".¹⁹

הבאתי את הקטע הנ"ל כולו, כיון שהתעוררה אצלי, כקורא, האסוציאציה לא רק לעקדה, לחנה ושבעת בניה, אלא גם למקדשי השם בימי הבית השני ולאחריו, בתקופת הצלבנים ובתקופות יותר מאוחרות. וקטע זה נראה לי כמבהיר יותר מכל הסבר דתי-פסיכולוגי-חברתי את התמימות האיתנה שבאמונה הסתורה שהיתה מנת חלקו של העם באותם הדורות, ובעוונותינו הרבים, של חלקים בלבד של עמנו בדורנו. הוריאציה של מוטיב העקדה, בצד רמזים למוטיבים נוספים שעוד נעמוד עליהם, מקבלת חינוק נוסף מן המעשה שנעשה בעז בהסכמתה הגמורה. גם כאן מעבד עגנון אחת מאגדות חז"ל אודות האיל שנאחו בסבך בקרניו כדי שישתחרר מן השטן. ואלה דברי חז"ל: "ר'

(15) יוסף בן-מתתיהו, מלחמת היהודים ברומאים, ספר ג' פרק ח'.

(16) שם שם שם.

(17) מעשה במרים (בנוסחאות אחרות, חנה) בת תנחום שנשבת היא ושבעה בניה... הביאו את הראשון לפני הקיסר, אמרו לו: השתחוה לצלם, אמר להם: כתוב בתורה: "אנכי ה' אלקיך" (שמות כ' ב'; דברים ה' ו') הוציאוהו והרגוהו. הביאו את השני... הוציאוהו והרגוהו... הביאו את השביעי, קטן שבכולם... מיד צוה הקיסר להרוג את בנה, נפלה אמו עליו... ואמרה: בני, לך אצל אברהם אביך ואמור לו: כך אמרה אמי: אל תזוח דעתך עליך, אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות. אתה — נסיון, ואני — מעשה!..." (גטין נז').

(18) ח"ה בן-ששון, פרקים בתולדות היהודים בימי הביניים, הוצאת עם עובד ת"א, תשי"ח.

(19) שם שם שם עמ' 177.

זכריה אמר: אותו האיל, שנברא בין השמשות, היה רץ ובא להתקרב תחת יצחק, והיה סמאל (השטן) עומד ומשטינו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו, ונאחו בשתי קרביו בין האילנות, מה עשה אותו האיל? פשט את ידו בטליתו של אברהם. הביט אברהם אחריו וראה את האיל, והתירו והקריבו תחת יצחק בנו.²⁰ ואיך נרמזים אנו על כך אצל עגנון? „הרנישה העז למה היא מתבקשת. פשטה את צוארה וגעתה געייה גדולה ונשתטחה לפניו.”²¹ אם כן, יש כאן סיטואציה ופעולה דומים ביותר. אצל אברהם הופיע האיל מרצונו החופשי להיות מוקרב במקומו של יצחק, ובספורנו פושטת העז את צוארה מרצונה החופשי כדי להשחט ולא ליפול חיה לידי הפורעים, אך למעשה היא נשחטת במקום האלמנה ובניה. (ראה המשך).

בין אם נרצה בכך ובין אם לאו, בולטים בספור זה קשרים נוספים למוטיב העקדה המתקשרים מיניה וביה גם לחורבן וגם לגאולה, כולל גאולת העם ממצרים, אליה אנו נרמזים מן הקטע הבא: „לאחר שההריבו האויבים את כל העיר הגיעו אצל ביתה של אותה אלמנה, כיוון שראו את הדם על הפתח אמרו, כבר נעשה מעשה, והלכו לעיר אחרת.”²² בגאולת מצרים נאמר מפורשות שאת קרבן הפסח יקחו אף מן העזים ולאחר שישחטו את הקרבן... ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף...²³... וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים...²⁴ גם בספורנו זה אירע מעשה דומה: „לאחר ששחטה שפך את דמה לפני הבית...²⁵ ואח”כ... כיוון שראו את הדם על הפתח אמרו, כבר נעשה מעשה, והלכו להם לעיר אחרת...²⁶ כלומר הפורעים פסחו על ביתה של האלמנה וכך נשארה היא ובניה בחיים.

גם האלמנה ובניה נתחבאו מפני הפורעים, כפי שעשו זאת גם „גבורי” ביאליק בפואמה „בעיר ההרגה” ואין ספק שהיו עוד רבים שנתחבאו ונצלו, ושאפשר לכלול אותם בסמל שהאלמנה ובניה מסמלים, אך המספר אינו בז להם, אינו מעמיד אותם אל עמוד הקלון. להיפך, תאורו מלא הבנה למעשיהם והוא אף מסיים את הספור באיירה של תקוה, באיירה של התחדשות הקהלה ותחית העיירה, שיכולה בהחלט לסמל את התחדשות העם ואת תחיתו לאחר כל שואה שפקדה אותו בכל דור ודור, מעין הדגמה ש„נצח ישראל לא ישקר”, וגם אם יחידים או משפחותיהם נכחדים, הרי העם כעם המיוחד לעולם לא יוכחד. וכמו באגדה על החול²⁷ הנשרפת לאפר אחת לאלף שנים ומתוך האפר היא מתחדשת, כך גם עם ישראל, הי וימשיך להיות למרות שבכל דור הוא שותת דם. כמאמר הנביא (המובא דרך אגב גם באגדת פסח) „...בדמיך חיי, בדמיך חיי”. אלא שהמספר איננו מסיים בזאת, אלא ברמיזה לבנין בית המדרש מחדש, שבו מפכים מחדש חיים יהודיים מלאים. ודוקא באותו בית שבו קיימו את מצות העקדה וקדוש השם. ושמה יש בכך משום רמז גם לבנין בית המקדש מחדש, שכן בנין בית המקדש בהר המוריה קשור בעקדת יצחק בהר המוריה, שהרי במקום שהיתה עקדת יצחק שם נבנה בית המקדש. הסבר זה מבוסס על מדרש חז”ל על הפסוק וירא את

(20) מדרש הנחומא, וירא; קה”ר ט’.

(21) ש”י עגנון, כל ספוריו, כרך אלו ואילו עמ’ שע”ב.

(22) שם שם שם עמ’ שע”ג.

(23) שמות י”ב, ז’.

(24) שמות י”ב, י”ג.

(25) ש”י עגנון, כל ספוריו, כרך אלו ואלו, עמ’ שע”ב.

(26) שם שם שם עמ’ שע”ג.

(27) בראשית רבה י”ט. „...דבי רבי ינאי אמרי אלף שנה הוא חי, ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקינו ושורפתו, ומשייר בו כביצה, וחוזר ומגדל וחי. ר’ יודן בר”ש אומר אלף שנים חי ולסוף אלף שנים גופו כלה, וכנפיו מתמרטין, ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים...”

המקום מרחוק — והי מקדש אמר: אין דר רמו הקב”ה לסביבו במקום העקדה, אמר הוא הר המוריה, על המקום הזה להשרות נדמה לכותב שו של האלמנה, הוא שו בין במודע ובין באו מקום, שבניה קדשו שגרושהו לשם ישוב הדמיון הרב שב (כמו גם באגדת חנו להשואה שתבליט או למרות שלא למנ האלה המעוררות או על קדוש השם, דומ היא עושה כדי למנוי הבדלים משמעותיים פרשת חיייהן לפרשה

לשם הבלטת

העקריים שבחומר

הפפור על השתייטה

יש תאור ההכנות לקראת ביצוע קיר דוש השם.

האם האלמנה משור חזת עם הבנים על הנושא. ההסכמה מלאה.

הפעולה — תוצאו אי הרצון להתנצרו אפילו מאונס, אפיל באופן זמני.

תחת יצחק, והיה
 זו בשתי קרביו בין
 ביט אברהם אחריו
 גל כך אצל עגנון?
 גדולה ונשתטחה
 הופיע האיל מרצונו
 ות צוארה מרצונה
 טת במקום האלמנה

ים למוטיב העקדה
 ג, אליה אנו נרמזים
 ה של אותה אלמנה,
 ג"ג²² בגאולת מצרים
 הקרבן... ולקחו מן
 תי עליכם ולא יהיה
 שה דומה: "...לאחר
 ל הפתח אמרו, כבר
 זה של האלמנה וכך

י"י ביאליק בפואמה
 לכלול אותם בסמל
 ם אל עמוד הקלון.
 ; של תקוה, באורה
 ות העם זאת תהייתו
 יאל לא ישקר, וגם
 יוכחד, וכמו באגדה
 , כך גם עם ישראל,
 המובא דרך אגב גם
 בזאת, אלא ברמיזה
 וקא באותו בית שבו
 בית המקדש מחדש,
 שהרי במקום שהיתה
 על הפסוק וירא את

שנה אש יוצאה מקינו
 ף שנים חי ולסוף אלף
 ים..."

המקום מרחוק — והיאך נראה מרחוק... כיון שאמר הקב"ה להשרות שכינתו עליו ולעשותו
 מקדש אמר: אין דרך מלך לשכון בעמק אלא במקום גבוה ומעולה ויפה ונראה לכל, מיד
 רמו הקב"ה לסביבות העמק, שיתקבצו למקום אחד לעשות מקום לשכינה...²⁸ כלומר
 במקום העקדה, אמר הקב"ה להשרות שכינתו עליו ולעשותו מקדש, היינו הר העקדה הוא
 הוא הר המוריה, עליו נבנה בית המקדש. וכן אומר שם רש"י: "ה' יבחר ויראה לו את
 המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות".

נדמה לכותב שורות אלה: (שמותר להסיק מן העובדה שמקום העקדה שבספור, ביתה
 של האלמנה, הוא שהפך לבית המדרש של הקהילה היהודית שהתחדשה) שהמספר רומז, —
 בין במודע ובין באופן בלתי מודע — להתחדשותה של האומה לאחר השואה דוקא באותו
 מקום, שבניה קדשו את השם לראשונה. בחינת וכאשר יענו אותו, כן ירבה וכן יפרוץ, ממקום
 שגרשוהו לשם ישוב ויתחדש.

הדמיון הרב שבין מרכיבים אלה שבספור עקדת יצחק ובין מוטיבים דומים בספורנו
 (כמו גם באגדת חנה ושבעת בניה והספור ההסטורי אודות האשה ובניה ממגנצא) מזמינים
 להשוואה שתבליט את הצדדים השונים שביניהם.

למרות שלא אלמנה שבספורנו אין שבעה בנים, בכל זאת רב הדמיון שבין שתי הדמויות
 האלה המעוררות את בניהן למות על קידוש השם, ומבחינה זו, מבחינת הרעיון של מות
 על קדוש השם, דומה האלמנה שבספורנו גם לאותה אשה ששחטה בפועל את ילדיה וזאת
 היא עושה כדי למנוע את התנצרותם (בגזרות תתנ"ו במגנצא). אך יחד עם זאת ישנם מספר
 הבדלים משמעותיים בין הדמויות ובין הסיטואציות, מהד גיסא, ויש, כאמור, גם דמיון רב בין
 פרשת חיייהן לפרשת העקדה מאידך גיסא.

לשם הבלטת הדומה והשונה שביניהן אני מסכם בצורה תמציתית את המוטיבים
 העקריים שבזוהר המשווה:

הספור על השחיטה	האשה ממגנצא	חנה ושבעת בניה	עקדת יצחק
יש תאור ההכנות לקראת ביצוע קידוש השם.	יש תאור ההכנות לקידוש השם.	יש תאור ההכנות לקראת ביצוע קידוש השם	יש תאור ההכנות לקראת ביצוע העקדה. גם בתורה, ור בצורה מפורשת בר מדרש ובאגדה.
האם האלמנה משורחצת עם הבנים על הנושא. ההסכמה מלאה.	האם אומרת לילדיה שהיא עומדת לשריחוט אותם על קידוש השם. ההסכמה כמעט מלאה.	האם משוחחת עם הבנים על הנושא. ההסכמה מלאה.	האב משוחח עם בנו על הנושא, וילכו שניהם יחדיו. ה"ה הסכמה מלאה.
הפעולה — תוצאת אי הרצון להתנצרות אפילו מאונס, אפילו באופן זמני.	הפעולה — תוצאת אי הרצון להתנצר, אפילו באופן זמני.	הפעולה — תוצאת אי הרצון לעבוד ע"בודה זרה אפילו מ"אונס, אפילו באופן מדומה.	הפעולה — תוצאת הצו האלקי.

(28) מדרש תנחומא וירא.

הספור על השחיטה

האשה ממגנצא

חנה ושבעת בניה

עקדת יצחק

שחיטת העז במקום
הבנים שנשארים ב-
חיים.

קדוש השם — נסיון

הבנים, וגם האם
מתים על קידוש ה-
שם בפועל — לא
נסיון.

האם והבנים עצמם
מתים על קידוש ה-
שם בפועל — לא
נסיון.

העקדה — נסיון.

בבית האלמנה, בית
קדוש השם, נוסד
בית כנסת בית
מדרש.

מקום שקדשו (שר-
צו לקדש) שם שמים
אפילו במותם זכו
שישמש מקום ל-
קידוש שם שמים ב-
חיהם.

חנה אמרה: "...בני,
לך אצל אברהם א-
ביך ואמור לו: כך
אמרה אמי: אל תזוה
דעתך עליך, אתה
עקדת מזבח אחד ו-
אני עקדתי שבעה
מזבחות. אתה —
נסיון, ואני — מע-
שה!
ניגוד זה מובא במ-
פורט בדברי מרים-
חנה בת תנחום (ר'
הערה 17).

על הרי-המוריה מקום
העקדה נבנה בית
המקדש. מקום ש-
קדשו (שרצו לק-
דש) שם שמים אפי-
לו במותם זכו ש-
ישמש מקום לקידוש
שם שמים בחייהם,
של צאצאיהם.

מן ההשוואה הזאת מתגלה שהסיטואציה המתוארת בסיפורו של עגנון דומה ביותר לעקדת יצחק. במצבים המתוארים באגדת חנה ושבעת בניה וכן בספור השחיטה של האשה ממגנצא מובלט המומנט של קידוש השם למעשה, בפועל ממש, לעומת העקדה שבה הועמד אברהם אבינו בנסיון בלבד.

גם בנקודה זו דומה ביותר ספורו של עגנון לעקדת יצחק, שכן גם האלמנה ובניה הועמדו בנסיון בלבד של קידוש השם, בדיוק כפי שהועמד אברהם אע"ה. הדמיון בולט בנקודה נוספת והיא: כשם שהמדרש מציין את העובדה שבית המקדש נבנה על הרי-המוריה הרי-העקדה, כך גם בספורו של עגנון נבנה בית-מדרש — בית-מקדש-מעט, בביתה של האלמנה, — מקום העקדה המתוכננת, — מקום קידוש השם המתוכנן, שבזכות שחיטת העז בברכת על השחיטה, לא היו צריכים לבצעו.

לסכום, ספורו של עגנון על השחיטה מתאר אמונה תמימה ובטחון מלא בבורא העולם, שלמרות גזרותיו יחוס וירחם על עמו ויחדש ימי עם ישראל כקדם. הספור מתחיל באמונה גדולה ומסתיים באמונה גדולה. הוא מתחיל בתקוה והוא מסתיים בתקוה.

אחרי שניתחתי את ספורו של עגנון „על השחיטה“ אשווה אותו ואת האוירה שבו לשירו של ביאליק בעל אותו שם „על השחיטה“ ולפואמה שלו „בעיר ההרגה“. אין אני מתכוון לנתח כאן בצורה מפורטת גם את יצירותיו הנ"ל של ביאליק, לא מבחינה צורנית אומנותית ואף לא מבחינה סגנונית לשונית. נתוחים כאלה רבים הם, והם נמצאים בהישג ידו של כל קורא. עניני העיקרי הוא בתוכנו ובאוירתו, ובהשוואתם ליצירה הנ"ל של עגנון.

אסכם תחילה בצורך זה הגיב ביאליק על פ בקישינוב (בסרביא, ממ אנשים נשים וטף על המאמינים באל אחד.

הרקע ההיסטורי ש הפועלים והנפעלים כיד לאומית ורק המקום שו ה בדל. בכל המאורעות ה היו הגויים, בין אם היו תמיד אחינו בני ישראל בשיר זה, שנוצר — בקישינוב, אין אנו מוצא כללית זועמת בצורה ש פנייה אל השמים שיבקי כולה, שהוא, המשורר ו מבחינה אסוציאטיבית, ב לקב"ה שיגאל כבר את הפונים. שם אצל ר' לוי בה' אלקי השמים והארי

בבית זה, הראשון, נ אין אמונה ואין תקוה. ז שהיתה טמונה עמוק בל של המשורר ואינה קייב מלא שאלות כרמון: „עז בחירת המלים עזות-הב כמעט מוחלט משתלט על הנפשי של המשורר, ש להתרסתו כלפי שמיא ב שבשום פנים ואופן לא בפואמה „בעיר ההרגה“ חודשים אחדים.

אך לא רק בבית ז טוטאלית, מן השמים, נ המציאות, ביחוד כשמדו לפיכום ביניים: בי היאוש התהומי, תוצאת ונודמן לביאליק להיות שינה ביאליק מנימת ה

(29) ח"ג ביאליק, כל שני

עקדת יצחק

איל אחר נאחו ב־
זבך... ומוקרב במ־
זום יצחק הבן ש־
שאר בחיים.

העקדה — נסיון.

על הרי-המוריה מקום
העקדה נבנה בית
המקדש. מקום ש־
קדשו (שרצו לק־
דש) שם שמים אפי־
לו במותם זכו ש־
ישמש מקום לקידוש
שם שמים בחייהם,
של צאצאיהם.

ל עגנון דומה ביותר
ר השחיטה של האשה
ז העקדה שבה הועמד

כן גם האלמנה ובניה
ו אע"ה. הדמיון בולט
ש נבנה על הרי-מוריה
קדש-מעט, בביתה של
ש בזכות שחיטת העז

זון מלא בבורא העולם,
הספור מתחיל באמונה
תקוה.

את האוירה שבו לשירו
"גה".
של ביאליק, לא מבחינה
רבים הם, והם נמצאים
וואתם ליצירה הנ"ל של

אסכם תחילה בצורה תמציתית את הנקודות הנ"ל שבשיר „על השחיטה". ידוע שבשיר זה הגיב ביאליק על פרעות הדמים שאירעו בשנת 1903 ופגעו קשה בקהילה היהודית בקיישינוב (בסרביא, ממערב לאוקראינה), שבה נהרגו ונשחטו היהודים במיתות משונות, אנשים נשים וטף על לא עוול בכפם, בעצם על עוול יחיד ומיוחד, על היותם יהודים המאמינים באל אחד.

הרקע ההיסטורי של שלוש היצירות הנ"ל שווה בכל אימתו; שונים רק המועדים. הפועלים והנפעלים כיחידים, או כקבוצות אתניות, כמעט שאין הבדל ביניהם מבחינה לאומית ורק המקום שונה מבחינה גיאוגרפית, והזמן מבחינה הסטורית. פרט לכך אין כל הבדל. בכל המאורעות האלה, בכל הפוגרומים האלה, הפעילים, השוחטים, הרוצחים והאנסים, היו הגויים, בין אם היו קוזקים אוקראינים, רוסים, פולנים או רומנים, ואילו הנפגעים היו תמיד אחינו בני ישראל בכל אתר ואתר.

בשיר זה, שנוצר — ע"פ הידוע — כתגובה ספונטאנית על האסון שפקד את בית ישראל בקיישינוב, אין אנו מוצאים פרטים על מה, מדוע, למה ואיך קרה מה שקרה, אלא התבטאות כללית זועמת בצורה שירית, מעין שירה עתיקת יומין. מבחינת התוכן יש בבית הראשון פנייה אל השמים שיבקשו רחמים על המשורר ואולי על האדם היהודי ואולי על האנושות כולה, שהוא המשורר רואה את עצמו כשליחם. (יש כאן מקום להשוואה מסויגת אמנם, מבחינה אסוציאטיבית, בין פנייתו של ביאליק לשמים ובין פנייתו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב לקב"ה שיגאל כבר את עמו, אלא שקיים גם הבדל יסודי בסיסי ביו שתי הפניות ובין שני הפונים. שם אצל ר' לוי יצחק מברדיצ'ב באים לידי ביטוי אמונה גדולה ובטחון בלתי מוגבל בה' אלקי השמים והארץ ואילו כאן אצל ביאליק יש יותר מניצני כפירה!).

בבית זה, הראשון, מתבטא המשורר בצורה שלילית, הוא אומר כי אין בפיו תפלה, ובלב אין אמונה ואין תקוה. הודאות כמציאותו של בורא העולם ובהשגחתו המתמדת על עולמו, שהיתה טמונה עמוק בלבו של כל יהודי בכל דור ודור בכל אתר אתר, נגווה ונעלמה מלבו של המשורר ואינה קיימת עוד. הספק במציאותו של יוצר הכל השתלטה על המשורר והוא מלא שאלות כרמון: „עד מתי, עד אנה, עד מתי?"²⁹ האוירה שנוצרה בבית הראשון על ידי בחירת המלים עזות-הביטוי היא קשה, כבדה ומכבידה. הרגשה של אבדן תקוה וייאוש כמעט מוחלט משתלט על הקורא. אף אם נהיה מוכנים להבין, אך לא להצדיק, את מצב רוחו הנפשי של המשורר, שבשעת מצוקה ללא גבול הוא נתן פורקן שלוח רסן, וללא מעצור, להתרסותו כלפי שמיא בעידנא דריתחא, סמוך לאסון (כי אין אדם נתפס בשעת צער) הרי שבשום פנים ואופן לא נוכל להבין התבטאויות דומות ואף קשות מהן שאנו מוצאים בפואמה „בעיר ההרגה", שידוע לנו, שנכתבה לאחר זמן ולאחר שקול דעת נכר, במשך חודשים אחדים.

אך לא רק בבית הראשון אלא גם בבתיים האחרים של השיר שולטת אוירת ייאוש טוטאלית, מן השמים, מן האנשים ומן האידיאות הנשגבות שלהם, שאינם עומדים במבחן המציאות, ביחוד כשמדובר ביהודים.

לסיכום ביניים: בשיר כולו שולטת אוירת הרס ואבדן האמונה והתקוה; בשיר שולט היאוש התהומי, תוצאת ההתרגשות הראשונה. אך גם לאחר שעברה ההתרגשות הראשונה ונזדמן לביאליק להיות בקיישינוב, לראות ולשמוע מה אירע ואיך, למה ומדוע, גם אז לא שינה ביאליק מנימת הייאוש ואבדן האמונה שבאו לידי ביטוי בשיר הנ"ל. בפואמה „בעיר

(29) ה"נ ביאליק, כל שירי... עמ' קנ"ח.

ההרגה" שהוא כתבה זמן מסוים לאחר הפוגרום, הוא מתאר בעין בקורתית את אשר עבר על אחיו בני עמו באותם ימי זועה של חודש זיו בשנת תרס"ג.
הדברים מפורסמים אך יתכן שדוקא בשל כך נשתכחו זה מכבר. נרענן נא את זכרוננו במובאות אחדות בלבד מדבריו:

„קום לך אל עיר ההרגה...
ובעיניך תראה ובידך תמשש...
את הדם הקרוש ואת המח הנקשה של החלליים.

...
כי קרא.... לאביב ולטבח גם יחד:
השמש זרחה, השטה פרחה והשוחט שחט.

...
על הגל הזה נערפו שנים: יהודי וכלבו".³⁰

...
וראית בעיניך איפה היו מתחבאים
אחיך בני עמך ובני אבניהם של המכבים,
ניני האריות שב„אב הרחמים" וזרע ה„קדושים".

...
מנוסת עכברים נסו ומחבא פששים התבאו,
וימותו מות כלבים שם באשר נמצאו".³¹

גם בפואמה זו נתגלה ביאליק הוירטואוז השולט בלשון הקודש בעושר שאין לו אח ורע בדורו, אך בעושר לשוני זה במקום לרפא את פצעי האומה, הוא מוסיף מלח עליהם, והוא אף הרשה לעצמו לפגוע בכל הקדוש לאומה והלעיג על נכיריה ונכיריהגוף ללא כל התחשבות בתנאים שבהם אירעו אותם מעשי זוועה. להשגת הרושם החזק על הקורא נזקק ביאליק לסגנונם של נביאי ישראל, אם מן הפרקים הספוריים ואם מן הפרקים השיריים בין אם במודע ובין אם שלא במודע. — היום יותר מאשר אי פעם בעבר, מקננת בכותב שורות אלה הרגשה מוזרה שביאליק פגע בזכרם של קרבנות פרעות קישינב בתיאוריו המפורטים והמשפילים, ואין איש יכול לומר בודאות כיצד היה הסופר עצמו נוהג אילו הזדמן למקום בשעת המעשה.

יכולנו להביא מובאות רבות כדי להבליט ולהוכיח כל משפט ומשפט שבדברינו, אך בהתחשב בעובדה שיצירות אלה ידועות מאד, יחסית, ועקב העובדה שהמובאות שהובאו מספיקות להוכחת המגמה הכללית של היצירות הנ"ל, והאווירה הכללית השוררת בהן, הסתפקנו במובאות אחדות בלבד.

מכל מקום האווירה השולטת בשתי יצירות אלה של ביאליק הינה אוירה מדכאת, של יאוש, של חוסר תקווה ושל זעם, בין אם הוא מופנה כלפי שמים, כלפי עולם ומלואו או כלפי אחינו בני עמנו. ואף אם נקבל, כעובדה היסטורית, את הערתו של פרופ' קלוזנר שבפואמה „בעיר ההרגה" ביאליק לא רק צייר הסטוריה אלא אף יצר הסטוריה, כי הוא היה, לדבריו של פרופ' קלוזנר, אווד הגורמים העיקריים להקמת „ההגנה" ברוסיה הצארית.

30. שם, „בעיר ההרגה", כל שירי... עמ' שס"ד—שע"ב.
31 שם שם שם עמ' שס"ז.

אף אם נקבל זאת כעובד המרגיש עצמו מושפל וזוה בא ומוסיף. מול אוני השחיטה" אוירה שונה רעהו.

כאמור, הרקע החיפ לזה של יצירות ביאליק לדבר כמובן על הצורך היצירה יוצר עגנון אוני הרגשתנו הראשונית ומן בבורא העולם, שאין לו היתומים:

„בני מי שנותן כח לכל הקב"ה".

וזאת בניגוד בולט שם — אבדן האמונה והעולם ומסואו, ואילו כאן יותר, ממש צפייה לימ הבטחה גדולה לעתיד לישראל...".

לסיכום. הבלטנו א השחיטה" ובין שירי שי השונים שבין היצירות המדבר האנושי בבני אלה שיצירותיהם הנ"ל תכלית שינוי. אם אצל שמיא מצד אחד, ואויו בולטת אוירה של אמו להתחדשות לאומית מ: „על השחיטה" שי הוא סיפורה של אמונו באותה קהילה יהודית אולי יש בספור זה ס בגלות — במקום הע רוצה לומר לח"נ ביא כלפי מעלה, אלא תפי לפחות כמסתברת, התו של ביאליק בעל אותו שם ללא כוונת מכוון דרך אגב, מותר

קורתית את אשר עבר
נרענן נא את זכרוננו

לליב.

שיב."

9.

דש בעושר שאין לו אח
הוא מוסיף מלח עליהם,
התרוח ונכיהגוף ללא כל
שם החזק על הקורא נזקק
אם מן הפרקים השיריים
נעם בעבר, מקננת בכותב
פרעות קישינב בתיאוריו
הסופר עצמו נוהג אילו
וט ומשפט שבדבריניו, אך
גובה שהמובאות שהובאו
ה הכללית השוררת בהן,
ו הינה איריה מדכאת, של
ים, כלפי עולם ומלואו או
הערתו של פרופ' קלונר
אף יצר הסטוריה, כי הוא
"ההגנה" ברוסיה הצארית.

אף אם נקבל זאת כעובדה הסטורית, אין בה כדי לשנות את הרגשותו של הקורא היהודי המרגיש עצמו מושפל ומדוכא עד עפר, בקוראו ביצירות אלה. לא די במה שעבר עליו, עוד זה בא ומוסיף. מול איריה זו והתבטאויות קשות אלה אנו מוצאים בספורו של עגנון, "על השחיטה" איריה שונה לחלוטין. ועל רקע זה בולטת ייחודה עוד יותר כתגובת אמן ליצירת רעהו.

כאמור, הרקע ההיסטורי של הספור "על השחיטה" של ש"י עגנון דומה ברוב פרטיו לזה של יצירות ביאליק פרט לפרטים אחדים, כגון הזמן השונה המקום ואף הגבורים, בלי לדבר כמובן על הצורה האמנותית, שבה בחר להתבטא, שהיא שונה לחלוטין. מראשית היצירה יוצר עגנון איריה מיסטית אנדית בספורו, כבר בפתיחה עצמה מרכז המספר את הרגשותו הראשונית ומעביר לנגד עינינו עולם קסום של משפחה חרדית בעלת אמונה תמימה בבורא העולם, שאין לה ספק בקיומו ובהשגחתו על עולמו, שכן כך אומרת להם אמם של היתומים:

"בני מי שנותן כח לכל העולמות הוא יתן לכם כח וגבורה ללמוד תורה ולעמוד בתפקידו של הקב"ה".

וזאת בניגוד בולט לאיריה שמשרה על הקורא הבית הראשון של השיר "על השחיטה". שם — אבדן האמונה והתקווה, שם — הייאוש כמעט מוחלט, וההתרסה היא כלפי שמיא וכלפי עולם ומסואו, ואילו כאן האיריה היא אידיאלית-פאסטורלית ומלאת אמונה ותקווה לימים טובים יותר. ממש צפייה לימות המשיח. "אף הם היו מנחמים אותה ומפייסים אותה ומבטיחים הבטחה גדולה לעתיד לבוא שכשיבוא משיח צדקנו במהרה בימינו, יקחו אותה עמהם לארץ ישראל...".

לסיכום. הבלטנו את הצדדים העקריים הדומים והמקבילים שבין ספורו של עגנון "על השחיטה" ובין שירו של ביאליק בעל אותו שם ו"בעיר ההרגה" מחד גיסא, והצדדים העקריים השונים שבין היצירות הנ"ל מאידך גיסא. הרקע ההיסטורי — פרעות הדמים שפרעו פראי המדבר האנושי בבני העם היהודי בדורות ובמקומות השונים, — זהה ביצירות שני אמנים אלה שיצירותיהם הנ"ל הושזו כאן. תגובת היוצרים והאווירה שיצרו ביצירותיהם שונה תכלית שינוי. אם אצל ביאליק בולטת איריה הייאוש, אבדן האמונה והתקווה, ההתרסה כלפי שמיא מצד אחד, ואיריה דכאון, השפלה ועלבון לאומי מצד אחר, הרי ביצירתו של עגנון בולטת איריה של אמונה ובטחון בה' ובהשגחתו בעולמו מצד אחד, וצידוק הדין ותקווה להתחדשות לאומית מצד אחר.

"על השחיטה" של ביאליק הוא שיר של יאוש וחסר אמונה — "על השחיטה" של עגנון הוא סיפורה של אמונה גדולה, של קדוש השם והתחדשות חיי האומה, אם כי בזעיר אנפין, באותה קהילה יהודית קטנה שבגולת פולין, אך אין ספק שיש בספור זה הרבה יותר מכך. אולי יש בספור זה סמל וחזון להתחדשות האומה בארצה — לאחר אלפיים שנות עקדה בגלות — במקום העקדה הראשונה, כלומר בארץ העקדה הקדומה, בארץ ישראל. עגנון רוצה לומר לח"נ ביאליק ולאלה שחשבו כמוהו: לא זו הדרך. לא ייאוש ואף לא התרסה כלפי מעלה, אלא תפלה, תקווה, בניה והתחדשות. לאור כל הנ"ל מותר להניח כמוכחת, או לפחות כמסתברת, ההנחה שסיפורו של עגנון "על השחיטה" הנו תגובת-שובתו שלו לשירו של ביאליק בעל אותו שם. (החסר כותרות-שמות לספוריו — עגנון, שנאלץ לבחור באותו שם ללא כוונת מכוון? אתמהא!).

דרך אגב, מותר כאן אולי להביא דוגמא נוספת משירת משורר עברי אחר, שאף הוא

הגיב על שירו הנ"ל של ביאליק. והתגובה של אותו משורר היא בכוון תגובתו של ש"י עגנון בסיפורו הנ"ל. ואף הוא בכר בשם דומה ולא בכדי. השיר שהזכרנוהו זה עתה הוא שירו של אהרן צייטלין והוא מוכתר בכותרת "שיר העקדה", הוא פותח בשורות:

„שמים, אל תבקשו רחמים עלי ;
ידעתי, יש א-י בכם...”³²

נדמה לי שאין צורך בהוכחה נוספת שיש בשיר זה תגובה לשירו של ביאליק ששתי שורות אלה כל כך דומות לשורות הראשונות של השיר „על השחיטה“:

„שמים, בקשו רחמים עלי !
אם יש בכם א-ל...”³³

אם נשים לב לעובדה ששיר זה „שיר העקדה“, ששורות אחדות בלבד ממנו הבאנו לעיל נכתב אחרי השואה, הרי שהאנטי-תיזה שבו לשירי ביאליק הנ"ל בולטת עוד יותר על רקע האוירה הפסימית השוררת בשירו של ביאליק „על השחיטה“, והיא מחזקת את סברתנו שאכן ספורו של עגנון „על השחיטה“ תגובה-תשובה הוא לשירו הנ"ל של ביאליק. אך אף אם יהיו שלא יסכימו עם דעה זו, מכל מקום, הדמיון שברקע והנגוד שבתגובה מעוררים ענין מיוחד אצל הקורא, שאיננו יכול להשתחרר מן האסוציאציות המתעוררות אצלו בשעת קריאת ספורו של עגנון, הן בכוון יצירותיו הנ"ל של ביאליק, והן בכוון דברי הימים של העם היהודי וספרותו העתיקה, המדרש והתנ"ך.

(32) אהרון צייטלין, שירים ופואמות, מוסד ביאליק ירושלים (תש"ז?).
(33) ח"ב ביאליק, כל שירי... עמ' קנ"ח.

לברור מהות

הגדרת תחום הכ של מ

השם „פעילויות ש מודים“ הוא תרגום מל ra-curricular activities התוכניות והארועים ש משתתפים בהם בנקודו ננים ומבוצעים ביוזמו של המוסד החינוכי במ ו/או לתת ביטוי לתחו רונותיהם של התלמי נתונות במידה מסויימ ed Dictionary of edu- Hill book Co., Inc.

1959 N.Y. עמ' 169 לית, מ.ש.) שם מערכו — פעילויות שמחוץ ל ותכונותיה כפי שתואו מרמזים על קיומן של במסגרת בית-הספר: ז נית הלימודים והשניז פעילויות מחוץ לתוכני הבולטים שבין התכונור המערכות מצביעה הג בית הספר נשאר במיד פורמות שהונהגו בו נ נות, „מוסד סמכותי הו בקבוצות על פי עיקו המתייחס אל היחיד כז ריו בקבוצה והקובע נ נוקשות להערכת הת

(* מתוך מחקר מקיף לתוכנית הלימודים בבית